

ІСТОРИЧНО-ПРАВОВИЙ НАРИС СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ДІЙОВОГО КАЯТТЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

HISTORICALLY-LEGAL SKETCH OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF EFFECTIVE REPENTANCE IN THE CRIMINAL LAW

Григор'єва М.Є.,

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Стаття присвячена розгляду питань, що стосуються розвитку дійового каяття в історичному аспекті. Обґрунтовано, що дійове каяття має свою юридичну природу, яка підтверджується історією становлення цього поняття в кримінальному законодавстві.

Ключові слова: дійове каяття, звільнення від кримінальної відповідальності, пом'якшення покарання.

Статья посвящена рассмотрению вопросов, которые касаются деятельного раскаяния в историческом аспекте. Обосновывается, что деятельное раскаяние имеет свою юридическую природу, которая подтверждается историей становления этого понятия в уголовном законодательстве.

Ключевые слова: деятельное раскаяние, освобождение от уголовной ответственности, смягчение наказания.

The article discusses the issues that concern the active repentance in the historical aspect. Proved that active repentance has its legal nature, which confirmed the history of formation of this concept in the criminal law.

Key words: active repentance, exemption from criminal liability, commutation of sentence.

Зміни в політичних та економічних умовах життя суспільства та держави на сучасному етапі розвитку України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів. У зв'язку з цим заохочувальні норми повніше та ефективніше можуть здійснювати запобігання злочинності, захист прав людини суспільства та держави.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що у сучасній правовій науці питання, пов'язані з дійовим каяттям, носять достатньо проблемний характер і тому вимагають свого повного і послідовного дослідження. Історично-правовий аспект становлення та розвитку дійового каяття має вирішальне значення при з'ясуванні юридичної природи дійового каяття.

Для того щоб розкрити юридичну природу дійового каяття, необхідно перш за все з'ясувати саме поняття «юридична природа». У науці кримінального права немає єдиної думки з цього приводу. Іноді вважають, що під правовою природою речей слід розуміти реальні властивості суспільних явищ, які об'єктивно вимагають юридичного оформлення: офіційного визнання і юридичного закріплення, правової охорони і регулювання.

На думку Л.Л. Круткікова, з'ясування юридичної природи правових понять припускає визначення того, до якого світу явищ, «речей» вони належать, яка їх будова, елементний склад, зв'язки і відносини, в чому полягає їх роль у праві, яке їх місце у системі юридичних категорій і понять.

Багато авторів пов'язують юридичну природу з юридичною суттю того або іншого інституту, визначають його місце серед вже відомих інститутів, співвідношення з ними тощо [1, с. 113]. Наприклад, Л.Л. Круткіков вірно вважає, що висновок про правову природу повинен базуватися на аналізі відповідної кримінально-правової норми, її місця у системі законодавства, на з'ясуванні співвідношення даної норми з іншими нормами і інститутами, а досліджуване поняття – з суміжними правовими поняттями і принципами кримінального права. У разі, коли досліджуване поняття закріплене в законі, природно і доцільно вивчення «минулого», історії розвитку законодавства з метою прослідкувати зародження, становлення і тенденції розвитку норми і закріпленого в ній поняття.

Цю ж точку зору підтримує і І.С. Ретюнських, який писав, що при визначенні правової природи будь-якого кримінально-правового інституту уявляється правильнішим виходити з наступних умов: 1) місця нового інституту, визначеного законодавцем; 2) тотожності ознак даного інституту одній з раніше відомих форм реалізації кримінальної відповідальності; 3) цілей нового інституту [2, с. 76].

Слід погодитися з тим, що, визначаючи юридичну природу дійового каяття, необхідно звернутися до витоків виникнення цього явища у кримінальному праві, тенденціям розвитку протягом усього часу і до теперішнього моменту, виявити специфіку даного виду поведінки у сфері кримінально-правового регулювання.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особливості дійового каяття в окремі історичні періоди розвитку кримінального законодавства.

Результати. Інститут дійового каяття базується на принципі гуманізму, він має велике профілактичне та запобіжне значення і дає можливість особі, яка вже вчинила злочин, стати на шлях виправлення і здійснити суспільно корисний вчинок.

Про дійове каяття і його правові наслідки свідчать ще найстародавніші джерела кримінального права. У зведенні законів «Законник Хамурапі» царя Вавилону (XVIII століття до н.е.) була передбачена відмова від страти, якщо винна особа відшкодує збиток або загладить заподіяну шкоду. В «Законах Ману» (складених в Стародавній Індії в I сторіччі до н.е.) у розділі IV говориться про явку з повинною і щире визнання своєї провини як обставини, що пом'якшує, а іноді і звільняє від відповідальності. В основному джерелі якнайдавнішого римського права – «Законах XII таблиць» – у таблиці VIII говориться про звільнення від покарання, якщо винна особа з'явиться з повинною і загладить заподіяну шкоду потерпілому.

Про звільнення від кримінальної відповідальності згадувалося ще у «Саксонському зеркалі», пам'ятнику історії і права Німеччини XIII століття. У § 5 статті 68 книги 1 сказано: «По якій би провині не був хто-небудь оголошений таким, який знаходиться під підозрою, якщо він в час, поки знаходиться під підозрою, буде спійманий і доставлений до суду, то він позбавляється життя, якщо він буде через свідків викритий в злочині і в тому, що він знаходиться під підозрою. Якщо ж він знаходиться під підозрою і з'явиться добровільно (неспійманим) до суду, то він вступає в свої права, неначе він ніколи не був під

підозрою». При відшкодуванні шкоди винна особа також звільнялася від застосування до неї покарання. Так, у § 1 статті 38 книги 1 передбачалося звільнення від страти при відшкодуванні шкоди і виплаті викупу, крадіжка зерна також каралася стратою, проте, згідно зі статтею 39 книги 2, «якщо хто-небудь проїжджий згодує (коню) зерно на полі, але нікуди не відвозить, то він відшкодовує збиток відповідно його розміру». При добровільній угоді про відшкодування збитку винна особа могла бути звільнена від відповідальності за ненавмисне вбивство і вбивство в умовах необхідної оборони.

Згадка про позитивні активні дії винного після вчинення злочину, містилася ще у «Російській Правді» (X–XII століття н.е.), яка охоплювала чи не всі галузі тодішнього права.

У цьому законодавчому акті встановлено, що особа, яка розтратила товар, але сплатила його вартість власникові, звільнялася від покарання. У справах про крадіжку – «хто, не будучи затриманим, сам приносив власникові викрадене, не підлягав ніякій відповідальності». Стаття 34 просторової редакції «Російської правди» говорить про те, що власник втраченої речі, який про втрату заявив публічно при виявленні своєї речі в чужому володінні, мав право на повернення цієї речі і ще на отримання трьох гривень за «образу». Наприклад, В.Л. Янін вважав, що названа сума є сумою відшкодування збитку, а значить особа, у якої була виявлена річ і який заплатив три гривни, залишається непокараною [3, с. 98].

Наступними законодавчими актами Стародавньої Русі, що передбачають можливість рішення справи миром, були Псковська Судна грамота, Статутна Двінська грамота.

Псковська Судна грамота (XIV–XV ст.) – найбільший пам'ятник феодального права, який відображає основні особливості феодальної державності і права Псковської землі XIV–XV ст. Деякі її норми знаходять широке розповсюдження багато століть потому після її ухвалення в самих різних районах Русі.

Двінська статутна грамота – найбільш стародавня із статутних грамот Московської держави, що дійшли до нас. Дата появи цього документа в літературі не встановлена. Відомо, що створення грамоти пов'язане з повстанням на Двіні у 1397 році, московським великим князем Василем Дмитровичем, який хотів приєднати Двінську землю до Московської держави.

У цих стародавніх джерелах сказано: «...а проміж себе прощення візьмуть до звернення до суду...». У цьому випадку примирення (прощення винного потерпілими) покарання не застосовувалося.

Перший друкарський і систематизований закон в історії Росії і України – Соборне Укладення 1649 р. – теж враховував розкаяння винної особи. У статті 2 розділу II законодавець стимулював повернення в державу біглих людей: «особа, яка вчинила зрадницькі дії і яка повернулася в Московську державу після втечі за її межі, звільняється від покарання у вигляді страти».

У законодавстві періоду становлення абсолютизму також була зроблена спроба закріплення заохочувальних норм Петром I. Так, в його Артикулах військових 1715 року говорилося: «Хто схибить проти того, має в тому пробачення просити, або ув'язненням покараний, або за станом справи честі і живота позбавлений бути». За втечу солдатів Артикули передбачали страту, але «якщо хто після свого побігу, покавшись по дорозі, сам повернувся, і добровільно у свого офіцера з'явиться, оний по правді живота позбавлений не може бути», тобто його не позбавлять життя.

У березні 1715 року було видано «Коротке зображення процесів», перший прообраз Кримінально-процесуального кодексу. Частина друга цього документа містить цілий розділ, який називається «Про визнання». Тут вперше були перераховані ознаки розкаяння винної особи у вчиненні злочину. Розкаяння повинне було носити такий характер:

по-перше, бути повним і беззастережним; по-друге, добровільним; по-третє, визнання повинне бути зроблене перед судом, до виголошення вироку; по-четверте, відповідач повинен не тільки признатися у вчиненому, але і в якійсь мірі довести, що він визнає свою провину.

Зміна в соціально-економічному ладі суспільства на початку XIX століття вимагала впорядкування кримінального законодавства. Багато теоретичних положень, необхідних для проведення кодифікування кримінального законодавства, пов'язано з відомими іменами того часу, такими як М.М. Сперанський, О.М. Радіщев, М.С. Мордвінів та інші [4, с. 121].

У 1845 році було складено Укладення про покарання кримінальне і виправне, в якому можна знайти і положення, схожі зі статтею 45 діючого КК України. Так, у пункті 3 ст. 157 Укладення говориться: «Покарання, визначене в законі за будь-який злочин або провину, може бути не тільки зменшене в розмірі. Але навіть пом'якшено в ступені і в самому роді оною, коли злочинець, що з'явився сам собою до суду з повинною, або навіть узятий до допиту за підозрою, не тільки чинитиме повне щире визнання в своєму злочині і вкаже всіх своїх спільників, але, і, понад те, наданням вірних свого часу відомостей зумовить виконання іншого злого наміру». У статті перераховуються майже всі дії, які в діючому Кримінальному кодексі визначають дійове каяття, – це і щире каяття, і активне сприяння розкриттю злочину тощо.

Крім того, Укладення 1845 року містило спеціальні заохочувальні норми. Наприклад, ст. 319 (Фальсифікація указів, маніфестів, грамот, рескриптів або інших паперів государя) передбачала, що коли винна особа добровільно з'явиться до суду або керівництва з визнанням вини у своєму злочині, то покарання йому пом'якшується (замість заслання на копальні без терміну – заслання на поселення до Сибіру).

У Кримінальному Укладенні 1903 року знижувалося покарання при відшкодуванні збитку стосовно привласнення (ст. 574), некваліфікованої крадіжки (ст. 581) і шахрайства (ст. 591).

Заохочувальні норми містив і «Статут про покарання, що накладається світовими суддями» 1864 року, в якому йшла мова про те, що не притягувалися до відповідальності особи, винні у крадіжці, шахрайстві, привласненні чужого майна, самовільній порубці лісу, зараженні, що «відбувається від непотребства заразливої хвороби», нанесенні образи, наклепі, загрози спричинення насильства і позбавлення життя, самоправстві, самовільного рибного або іншого лову в чужому водоймищі, якщо винна особа добровільно відшкодувала збиток, заподіяний потерпілому.

Проблемам дійового каяття приділялася традиційно увага і в науці кримінального права. Вже в першому підручнику кримінального права О. Горегляда «Опыт начертания російского уголовного права» (1815) описувалися пом'якшувальні провину обставини, або так звані «знаки меншої жорсткості права», до яких відносилися: «перешкодження злочинцем поганим наслідкам злочину, старання винного винагородити за завдану шкоду, розкаяння з наданням головного спільника». В останньому випадку передбачалося звільнення від покарання навіть за державні злочини [5, с. 33].

Вже з XIX століття склалося більш прихильне відношення до правових заохочень, які вже вважалися істотним юридичним засобом, спрямованим на досягнення соціально значущих цілей [6, с. 111].

Про соціальну цінність правових заохочень, їх особливе значення в житті суспільства писав М.О. Гредескул, стверджуючи, що схвалення грає в праві не меншу роль, ніж загроза. «Дією погроз досягається переважно те, що утримує громадян від вчинення дій, правом заборонених, а системою нагород досягається переважно вчинення громадянами дій, бажаних правом».

Проблеми покаяння впродовж всього існування людства і до сьогодні розбурхують розуми прогресивної людської свідомості. Підтвердження тому ми знаходимо в релігії, літературі і мистецтві. Ось тільки деякі народні прислів'я і приказки: відпустити душу на покаяння; убиватися совістю, казнитися за минуле; повинитися, що Богові помолитися; за визнання – половина покарання; повинну голову меч не січе; сильний прощас, а слабкий мстить; пізні розкаяння не рятує; і розкався, та не повернеш; без покаяння немає прощення; каятися кайся, та за старе не берися. О.С. Пушкін в незакінченій поемі про Германа писав: «Суд людей зневажати не важко, суд власний зневажати неможливо». «Наскільки неминуча влада твоя, гроза злочинця, безневинний утішник, Совість наших справ, закон і обвинувач, свідок і суддя», – писав В.О. Жуковський. Відомі слова Омара Хайяма: «Коли можеш ти – не принижуй інших. І люттю не кривдь інших. Бажаєш непорушного спокою – Себе завжди кори, – прощай інших»; Балхі: «Розкаюватися треба лише одного разу, ніхто не приймає отрути двічі»; Ювенала: «Перше покарання для винного полягає в тому, що він не може виправдатися перед власним судом»; Л.М. Толстого: «Не прощай собі, і тоді легко буде пробачити іншим», «Щастя є задоволення без розкаяння».

Після Жовтневої соціалістичної революції першими декретами і ухвалами Уряду Росії встановлювалося непритягнення до кримінальної відповідальності хабародавців, якщо вони своєчасно заявлять про вимагання хабара і нададуть допомогу в розкритті злочину.

Декретом РНК від 8 травня 1918 року «Про хабарництво» (п. 6) передбачалося звільнення від переслідування за давання хабара хабародавців і посередників в хабарництві, якщо вони своєчасно заявлять про давання ними хабара. А декретом РНК від 16 серпня 1921 року «Про боротьбу з хабарництвом», що замінювало декрет від 1918 року, передбачалося звільнення від кримінальної відповідальності, якщо окрім своєчасного повідомлення про вимагання хабара ще винний сприятиме в розкритті справи про хабарництво.

Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, винних в дезертирстві, вперше регламентувалося в постанові Ради робочої і селянської оборони від 25 грудня 1918 року «Про дезертирство». Стаття 1 цієї постанови свідчила: «Не припиняючи початої боротьби з дезертирством, прийняти заходи до того, щоб ті дезертири, які протягом двотижневого терміну з дня публікації особливого наказу з'являться в розпорядження військових властей, були б звільнені від покарання, при неодмінному, проте, зарахуванні тих, які добровільно з'явилися з відсутності у військових частинах на особливий облік, з тим, щоб, у разі нових порушень революційного обов'язку, вони піддавалися законному покаранню у вищому його ступеню, порівняно з винними в тих же правопорушеннях і злочинах рештою солдатів Червоної Армії». Одночасно визначалося, що така пільга не розповсюджується на осіб, які самовільно залишили свої частини після публікації постанови [7, с. 56].

3 червня 1919 року Рада робочої і селянської оборони видала нову постанову «Про заходи до викорінення дезертирства». Цей акт надавав всім, які ухилилися від мобілізації або що дезертирували з армії, можливість загладити свій злочин добровільною явкою в найближчий волосний, повітний або міський комісаріат у військових справах (ст. 1). Ті, які добровільно з'явилися протягом семи днів, з дня публікації на місцях даної постанови звільнялися від суду і покарання за ухилення від мобілізації і дезертирство (ст. 2). Дезертири, що не з'явилися протягом зазначеного терміну, підлягали строгому покаранню, аж до розстрілу (ст. 3).

Аналогічним чином заохочувалося добровільне повернення дезертирів і в низці подальших постанов Радянської влади. Пункт 6 постанови ВЦВК від 5 листопада 1919 року

«Про амністію до другої річниці Жовтневої революції» передбачав звільнити від покарання всіх дезертирів, які відхилилися від мобілізації, що з'являться добровільно в розпорядження влади не пізніше за 25 листопад 1919 року.

Припинення випадків дезертирства шляхом проголошення звільнення від кримінальної відповідальності дезертирів, що розкаюлися, виявилось в перші роки Радянської влади досить успішним, і керівництво держави вважало за необхідне використовувати подібні заходи для збору зброї, що у значній кількості незаконно зберігалася у населення.

17 вересня 1921 року Радою Народних Комісарів був прийнятий декрет «Про порядок ревізії і конфіскації майна приватних осіб та товариств», де у пункті 10 говорилося про притягання до кримінальної відповідальності осіб, які зберігали без належного дозволу: а) зброю, вибухові речовини, військове спорядження та літальні апарати; б) телеграфні і радіотелеграфні майно; в) анульовані цінні папери; г) автомобілі і мотоциклети. Проте, згідно з приміткою до даного пункту, особи, які добровільно здали вказане майно, звільнялися від кримінальної відповідальності.

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року містив ч. 2 ст. 114¹, відповідно до якої, звільнялися від покарання особи, які сприяли виявленню хабарництва.

Під час Великої Вітчизняної війни органи державної влади також застосовували норми про заохочення позитивної післязлочинної поведінки. Такі норми використовувалися при самовільному залишенні посади на підприємствах військової промисловості. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 26 грудня 1941 року «Про відповідальність робочих та службовців підприємств військової промисловості за самовільне залишення підприємства», всі працівники цієї промисловості, які самовільно залишили підприємство, притягувалися до кримінальної відповідальності як дезертири, і їм могло бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі на термін від п'яти до восьми років. Разом з тим приймалися заходи для повернення дезертирів, внаслідок чого багато хто з них повернувся. Так, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 грудня 1944 року такі особи звільнялися від кримінальної відповідальності, якщо вони добровільно поверталися на свої підприємства до 15 лютого 1945 року.

Надалі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям винної особи було відображено в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 17 вересня 1955 року «Про амністію радянських громадян, що співробітничали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». Відповідно до статті 7 Указу, звільнялися від кримінальної відповідальності особи, які знаходилися за кордоном, що під час війни посідали керівні посади у створених окупантами органах поліції, жандармерії і пропаганди, а також залучених після війни в антирадянські організації, – якщо ці особи спокутували свою провинну подальшою патріотичною діяльністю або з'явилися зізнанням.

Позитивна післязлочинна поведінка знайшла своє відтворення і остаточно сформулювалася в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 року. Саме з того часу непорушне положення про те, що вчинення злочину тягне за собою тільки кримінальне покарання, зазнало змін. Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік передбачали як обставини, які пом'якшують покарання, запобігання винною особою шкідливих наслідків вчиненого злочину або добровільне відшкодування нанесеного збитку або усунення шкоди (п. 1 ст. 38); щире каяття або явку з повинною (п. 8 ст. 33).

КК України 1960 року передбачав як обставини, які пом'якшують покарання, щире каяття, явку з повинною, а також активне сприяння розкриттю злочину (п. 8 ст. 40). Окрім цього, норми про звільнення від кримінальної від-

повідальності містилися у ст.ст. 48, 50, 51, ч. 2 ст. 56, ч. 3 ст. 170 КК 1960 року.

КК 1960 року за весь період свого існування зазнавав неодноразових змін, а разом з ним змінювалися і заохочувальні норми. У цьому ж році Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про доповнення статті 1 Закону про кримінальну відповідальність за державні злочини» була введена частина 2 статті 1, відповідно до якої, особа не підлягала кримінальній відповідальності за зраду Батьківщині, якщо вона добровільно заявила в органи влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою. У 1984 році слова «не підлягає» були замінені словами «звільняється від». У 1977 році в КК з'явилися нові види звільнення від кримінальної відповідальності: з передачею матеріалів справи на розгляд комісії у справах неповнолітніх (п. 3 ст. 51), притягнення особи до адміністративної відповідальності (п. 1 ст. 51).

У 1987 році Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів СРСР» в Указ Президії Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1973 року «Про посилення боротьби з наркомафією» була внесена стаття 10², згідно з якою, особа, яка добровільно здала наркотичні засоби або яка добровільно звернулася до медичної установи за наданням медичної допомоги, звільнялася від кримінальної відповідальності за придбання, зберігання, перевезення, пересилання і споживання наркотичних засобів.

Особлива частина Кримінального кодексу України 1960 року постійно поповнювалася новими заохочувальними нормами. Спочатку звільнення від кримінальної відповідальності було передбачене тільки ч. 2. ст. 56 КК (звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила державну зраду) і ч. 3 ст. 170 (звільнення від кримінальної відповідальності хабародавця). У 1974 році з'явилася ч. 2 ст. 222, яка визначала звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільною здачею зброї, бойових запасів і вибухових речовин, потім в 1987 році КК доповнила стаття 229¹⁰, яка передбачала звільнення від відповідальності у зв'язку з добровільною здачею наркотичних засобів, психотропних речовин, з 1992 року вступила в дію ч. 3 ст. 57, про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинювала шпигунство, з 1993 року – ч. 5 ст. 187⁶, про звільнення від кримінальної відповідальності учасників незаконних збройних формувань, з 2000 року – ч. 4 ст. 215³, про звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка незаконно заволоділа транспортним засобом.

Тому далеко не випадково, що в даний період категорія «правове заохочення» в юридичній науці розглядалася як на загальнотеоретичному рівні (С.С. Алексєєв, В.М. Кудрявцев, В.М. Горшенев, Ю.О. Тихоміров, Т.О. Гуменюк та ін.), так і в кримінальному праві (Ю.В. Баулін, В.М. Галкін, В.Є.Слепінський, О.О. Житний, І.Є. Звечаровський, Ю.В. Голік та ін.).

Подальший розвиток заохочувальних норм знайшов своє відображення у Кримінальному кодексі 2001 року, в якому передбачений розділ IX «Звільнення від кримінальної відповідальності», розділ XII «Звільнення від покарання і його відбування» і заохочувальні норми, які містяться в Особливій частині КК.

Позитивна оцінка активних дій винної особи в соціально корисному для суспільства напрямі знаходить своє відображення в кримінальному законодавстві не тільки України. Подібна поведінка в тій чи іншій мірі заохочується в країнах з різними правовими системами, як з англосакською, так і з романо-германською та іншими (Німеччині, Чехії, Бельгії, Нідерландах, Китаї, Франції, Іспанії, Данії, Росії, Білорусі, Узбекистані, Таджикистані та ін.) [8, с. 29].

Наприклад, в Чехії і Германії звільняються від кримінальної відповідальності особи, які після вчинення зло-

чину здійснили дії, які підпадають під ознаки дійового каяття. Так, відповідно до § 64 КК Чехії, кримінальна відповідальність за ряд злочинів (державна зрада, зрадництво, розголошення таємниці, ухилення від сплати податків, створення злочинного співтовариства і т.п.) відпадає, якщо особа, яка вчинила злочин: а) добровільно запобіжить настанню шкідливих наслідків або усуне їх; б) добровільно повідомить про злочинне діяння. Кримінальні кодекси європейських країн також передбачають звільнення від кримінальної відповідальності при явці з повинною після втечі засудженого, при дачі хабара і деяких інших випадках.

У США широкого поширення набув встановлений кримінально-процесуальним законодавством інститут угоди між обвинувачем і захисником про визнання провини обвинуваченим. Цей інститут забезпечує спрощену, прискорену процедуру судового розгляду (так як справи розглядаються одноособово суддею, тому що судова практика США давно вже встановила, що обвинувачений може відмовитися від суду присяжних тільки в тому випадку, якщо він визнав себе винним) і винесення більш м'якого вироку, якщо обвинувачений зробив заяву про визнання провини.

Кримінальний кодекс Китаю передбачає у числі обставин, які звільняють від відповідальності або пом'якшують покарання, дійове каяття, повернення викраденого і наявність вимагання при хабародавстві.

Новий Кримінальний кодекс Франції кримінально-правовим наслідком дійового каяття визначає як звільнення від кримінальної відповідальності, так і зниження покарання наполовину, третину або чверть максимальної межі санкції.

Згідно з Кримінальним кодексом Іспанії, обставинами, які пом'якшують кримінальну відповідальність, є дії винного, спрямовані на відшкодування збитку, заподіяного потерпілому, або усунення його наслідків в будь-якій стадії виробництва у справі до проголошення вироку, а також, коли винна особа признається властям у вчиненні злочину, не знаючи ще про порушення кримінальної справи проти нього.

У Кримінальному кодексі Данії дійове каяття служить підставою пом'якшення покарання або звільнення від покарання. Причому пом'якшення покарання застосовується, якщо винний повністю загладив шкоду, заподіяну діянням, або добровільно прагнув запобігти завершенню діяння, а також добровільно з'явився з повинною і повністю зізнався.

У Росії, Білорусі, Узбекистані і Таджикистані за наявності ознак дійового каяття (щирого розкаяння, активного сприяння розкриттю злочину, явки з повинною, загладження заподіяної шкоди тощо) передбачено звільнення від кримінальної відповідальності.

Так, на приведених прикладах можна переконатися у тому, що кримінальне законодавство зарубіжних країн, враховуючи соціально корисну післязлочинну поведінку винних осіб, містить певні норми, що мають безпосереднє відношення до дійового каяття.

Висновки. Дійове каяття має свою специфіку на різних етапах свого становлення. Впродовж всього історичного розвитку українського законодавства і законодавства деяких зарубіжних країн дійове каяття мало місце. У різні історичні періоди вітчизняне законодавство дійове каяття пов'язувало із здійсненими раніше певного роду злочинами. При поступовому розширенні сфери застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності в більшості країн тенденція до розширення спостерігається і в кримінально-правовому законодавстві України.

Дійове каяття за своєю правовою природою є обставиною, що звільняє від кримінальної відповідальності, за наявності всіх передумов та підстав, передбачених у ст. 45 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.
2. Благов Е.В. Общая часть уголовного права в 20 лекциях : курс лекций. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 344 с.
3. Щерба С.П., Савкин А.В. Деятельное раскаяние в совершенном преступлении. – М. : Спарк, 1997. – 110 с.
4. Кругликов Л.Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в сов. уголовном праве. – Ярославль : Ярослав. гос. унив-т, 1979. – 268 с.
5. Энциклопедия уголовного права / Л.Д. Ермакова, С.И. Никулин, Р.Р. Галиакбаров, С.С. Аветисян, Е.А. Галактионов ; отв. ред. В.Б. Малинин. – СПб. : СПб ГКА, 2007. – Т. 6. – 564 с.
6. Михайлов В. Признаки деятельного раскаяния // Российская юстиция. – 1998. – № 4. – С. 5–8.
7. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – 560 с.
8. Немировский Э.Я. Основные начала уголовного права. – Одесса : Тип. «Техник», 1917. – 644 с.

УДК 343.976

ХАРАКТЕРИСТИКА КОНТРАБАНДИ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ: ПРАВОВІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

DESCRIPTION OF CONTRABAND GOODS OF NARCOTIC FACILITIES: LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS

Гумін О.М.,

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

Визначено основні ознаки незаконного обігу наркотичних засобів, розглянуто і охарактеризовано поняття, способи вчинення та соціальна небезпека контрабанди таких злочинів.

Наркобізнес є одним із найприбутковіших злочинних промислів. Злочинні організації та окремі особи спрямовують свою діяльність на поширення незаконного обігу наркотичних засобів, відшукують нові форми та засоби розповсюдження наркотиків, втягують значну кількість осіб до їх вживання.

Ключові слова: контрабанда, наркотичні засоби, способи вчинення злочинів, наркобізнес.

Определены основные признаки незаконного обращения наркотических средств, рассмотрены и охарактеризованы понятие, способы совершения и социальная опасность контрабанды таких преступлений.

Наркобизнес является одним из самых прибыльных преступных промыслов. Преступные организации и отдельные личности направляют свою деятельность на распространение незаконного обращения наркотических средств, отыскивают новые формы и средства распространения наркотиков, втягивают значительное количество лиц к их употреблению. Отмеченное приводит к дальнейшему обострению криминогенной ситуации в стране. Контрабанда наркотических средств становится реальной угрозой, которая подрывает национальную безопасность нашего государства и создает очень серьезные проблемы для международного сотрудничества.

Ключевые слова: контрабанда, наркотические средства, способы совершения преступлений, наркобизнес.

The basic signs of illegal appeal of narcotic facilities are certain and it is considered and described concept, methods of feasant and social danger of contraband goods of such crimes.

The drug dealing is one of the most profitable criminal trades. Criminal organizations and individuals send the activity to distribution of illegal appeal of narcotic facilities, search for new forms and facilities of distribution of drugs, pull in the far of persons to their, use. The marked results in the further intensifying of criminogenic situation in a country. Criminal наркотизм becomes the real threat that undermines national safety of our state and creates very serious problems for an international concord.

Prognosis of development of criminogenic situation in the sphere of illegal appeal of narcotic facilities and психотропних substances in Ukraine for today is unfavorable. On the estimations of experts in this area, in the near time expansion of zones of activity of narcodealers on territory of Ukraine and nearby states will not be stopped. Unstable economic position of our country can cause not only activation of activity of smart dealers of the drug dealing but also involvement in trading in the drugs of scanty means layers societies first of all young, students. Contraband goods of narcotic facilities the criminal displays related to the drugs in the near time will appear for our state one of the most sharp problems.

Key words: contraband goods, narcotic facilities, methods of committing crime, drug dealing.

Постановка проблеми. В останні роки перед Україною поряд з численними соціально-економічними труднощами та ростом злочинності постала проблема наркоманії та нелегального розповсюдження наркотиків, яка охоплює дедалі більш широкі кола нашого суспільства і становить значну загрозу розвитку та добробуту нації. Негативний динамізм цього явища потребує нарощування адекватних заходів протидії. Воно буде тим більш ефективнішим, чим активніше будуть вживатися заходи щодо встановлення та ліквідації передумов його виникнення та існування.

Спостерігається міжнародна експансія наркотиків, оскільки практично не залишилося жодної країни, яка не була б залучена до вирішення цієї проблеми і розв'язати її автономно не в змозі жодна держава.

Прогноз розвитку криминогенної ситуації в сфері незаконного обігу наркотичних засобів в Україні на сьогодніш-

ній день є несприятливим. За оцінками експертів у даній області, найближчим часом розширення зон діяльності наркодилерів на території України і сусідніх держав не буде зупинятися. Нестабільний економічний стан нашої країни може викликати не лише активізацію діяльності ділків наркобізнесу, а й втягування у торгівлю наркотиками малозабезпечених прошарків суспільства, насамперед молоді, студентів. Це дає підстави стверджувати, що злочинні прояви, пов'язані з наркотиками, які поступають із за кордону, найближчим часом виявляться для нашої держави однією з найбільш гострих проблем.

Стан дослідження. На теоретичному рівні загальні проблеми боротьби з контрабандою кримінально-правовими засобами досліджувалися у працях багатьох вітчизняних учених, серед яких М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова,